زانستی پێڕست و دۆکۆمێنتاری

"بەشی نۆیەم"

د. شاکر السعید
و. یاسین قادر بەرزنجی- ساکار عەلی عەبدوڵڵا

شێوەکانی سەرەبابەت (داڕشتنی سەرەبابەت)

دەتوانرێت ئەم شێوە داڕشتانە بۆ دیاریکردنی سەرەبابەت بەکاربهێنرێن:

١-سەرەبابەتی سادە (یەك وشە):

ا- بەشێوەی تاك:

بۆ ئەو بیرۆکە سادانە بەکاردێت، کە گوزارشت لە جۆر، یان چەشنێك دەکەن، یەك وشە بەتەنیا بەکاردێت کە گوزارشت لە بابەتێك بکات بە وردی.

بۆنموونە:

النبات، الحیوان، السیاسة، الأمانة، الفلسفة، الکیمیاء..تاد.

ب- بەشێوەی جووت:

سەرەبابەت بەشێوەی جووت لەو کاتانەدا بەکاردێت کە بنەڕەتی بابەتەکە لە ناوە جووتەکان بێتو بەبێ ئەوە توانای گوزارشت نەبێت، لەم حاڵەتەدا وشەکە هەردوو پیتی (الألف والنون)ی دەچێتەسەر.

بۆ نموونە (اللوزتان، الرئتان، الأذینان).

ج- بەشێوەی کۆ:

ئەم شێوەیە بۆ داڕشتنی ئەو سەرەبابەتانە بەکاردێت کە کۆن، بێجگە لەوانەی لە هەردوو برگەی (أ)و (ب)دا هاتوون، داڕشتنەکە بەشێوەی (الرفع) واتە (الواو و النون) دەبێت، ئەگەر شێوەکە (جمع المذکر السالم) بێت. بۆ نموونە:

المکتبیون، المعلمون، المزارعون و..تاد، هەروەها داڕشتنەکە (الف والتاء) لەخۆدەگرێت کە بەشێوەی (جمع المؤنث السالم) بێت، بۆ نموونە: المعلمات، المکتبات..تاد. هەندێ جاری تریش (جمع التکسیر بەکاردێت، وەکو: المفرقعات، الطلبة، القوانین)...وتاد.

٢-سەرەبابەتی لێکدراو:

مەبەست لەو سەرەبابەتانەیە کە لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێن، ئەم شێوەیە بۆ گوزارشت لە بابەتە ئاڵۆزەکانو چەمکە نوێیەکان بایەخی گەورەی هەیە، کە زەحمەتە بەیەك وشە گوزارشتیان لێبکرێت، پێڕستکاران لە بەکارهێنانی ئەم شێوەیەی سەرەبابەتدا ئاستەنگی گەورە دێتە ڕێگایان، دیارترین سەرەبابەتی لێکدراو بریتین لە:

ا-سەربارو سەربارکراو(الصفة والموصوف):

بۆ سەرەبابەتی زمانی عەرەبی لە هەموویان گونجاوترە، زۆرجار داڕشتنەکە هەروەك حاڵەتی (الصفة والموصوف) بەپێی ڕیزبەندیی زمانەوانی دێت، وەکو:

المکتبات العامة، الأدب العربی، الصحة النفسیة، الهندسة المدنیة، الأشعة الحمراء و...تاد.

ب- دەرخەرو دەرخراو (المضاف والمضاف الیە):

هەندێ سەرەبابەت تەواو گونجاون لەشێوەی سروشتیی خۆیانداو پێشخستنو دواخستن هەڵناگرن، بۆ نموونە:

- طریق البحث.
- ادارة الأعمال.
- محاکم الجنایات.
- اقتصادیات النفط.
- رؤوس الموضوعات.
- قانون المرافعات.

بەڵام هەندێ سەرەبابەت بەوشەیەکی یەکجار گشتی دەستپێدەکات، کە لەزماندا خزمەتی زۆری گەیاندبێت، وەك (علم)، لەم کاتانەدا هەڵگەڕانەوەیان بۆ دەکرێت.

بۆ نموونە:

- مکتبات، علم.
- اجتماع، علم..تاد.

هەرچۆن هەندێ سەرەبابەت بە وشەیەکی نادیار دەستپێدەکات، یان کەمتر تایبەتمەندە لەوشەی دووەم، بۆ نموونە:

- اعداد المعلمین.
- اقتصادیات النفط.

لەم کاتانەدا پێویست بە هەڵگەڕانەوە دەکاتو بەمجۆرەی لێدێت:

-المعلمون، اعداد.

-النفط، اقتصادیات.

ج-ناوێکی گرێدراو بە ناوێکی ترەوە بەهۆی ئامرازی پەیوەندیی (و)وە:

دەتوانرێ ئەم شێوەیەی سەرەبابەت لەم کاتانەدا دابنرێت:

*بابەتە پێکەوەبەستراوەکان کە بەئاسانی لەیەکتر جیاناکرێنەوە، ئەوانەی لە کتێبدا پێکەوە چارەسەردەکرێن هەمیشە لەژێر یەك سەرەبابەتدا دێن.

وەکو:

- العادات و التقالید.
- العمل و العمال.
- الأرشیف و المخطوتات.

*چارەسەری دوو بابەتی جیاواز لەرووی پەیوەندیی هەریەکەیان بەوی ترەوە، بۆ نموونە:

- الدین والعلم.
- الأطفال والتلفزیون.

*کۆکردنەوەی دوو بابەتی ناکۆك، کە نووسەران ڕاهاتوون پێکەوە چارەسەریان بکەن، بۆ نموونە:

- الخیر و الشر.
- الشك و الیقین.
- التفاؤل و التشاؤم.
- الجنة والنار.
- المرکزیة و اللامرکزیة.
- العادات و التقالید.

گرفتی سەرەکیی لە داڕشتنی ئەم سەرەبابەتانەدا ئەوەیە، کەم لە بابەتەکان لەپێشەوە دێن، چونکە ڕێسایەکی جێگیر نییە بۆ کۆکردنەوەی حاڵەتەکانو پێڕستکار دەتوانێت ئەو بابەتە دابنێت کە بەپلەی یەکەم بۆ کتێبخانەکەی گرنگن، بۆ نموونە لە کتێبخانەی تایبەتمەند بەپەروەردەدا سەرەبابەتی (الطفل و التلفزیون) بەکاردێت، نەك بە پێچەوانەوە، دەتوانرێ شێوەی داڕشتنەکە بەجۆرێك بهێڵرێتەوە هەروەکو ئەوەی دەگوترێتو بەکاردێت، وەکو (الخیرو الشر) کە بەو شێوەیە دەگوترێت، نەك بەپێچەوانەوە.

د-بابەتی گرێدراو بە بابەتی ترەوە بەهۆی ئامرازی پەیوەندییەوە(حرف الجر):

ئامرازی پەیوەندیی بەکارهاتوو لە داڕشتنی سەرەبابەتدا زۆرن، لەوانە:

من، الی، عن،علی، فی، الباء، الکاف، اللام.

بۆ نموونە:

- الهجرة من الریف.
- الهجرة من المدینة.
- المرأة فی الأسلام.
- العلاج بالأشعة.
- التعلیم عن البعد.

هـ-سەرەبابەتی ئاڵۆز (ڕستە، یان گوزارشت):

ئەم شێوەیە لە چەند وشەیەك، یان ڕستەیەکی تەواو پێکدێت، کەمتر لەلایەن پێڕستکارو توێژەرانەوە بەکاردێت، ئەویش لەبەر درێژیو بەزەحمەت بیرکەوتنەوەی.

نموونە:

- التأمین ضد البطالة.
- الأدباء العرب فی المهجر.
- العمارة الإسلامیة فی الأندلس.
- اشتراك العاملین في الإدارة والأرباح.
- المنظمات الدولیة و الإقلیمیة.

لەهەندێ لەم حاڵەتانەدا، پاشوپێش (هەڵگەڕانەوە) پەیڕەودەکرێت، بۆ نموونە:

-المعلومات، خزن و استرجاع.

-البطالة، تأمین ضد.

ناوداران.. وەك سەرەبابەت

ئەمانە دەگرێتەوە:

*ناوی کەسان: وەك چۆن لە کتێبەکانی ژیننامەو یاداشتو...تاد؛ دێن.

*ناوی دەستەکان: کاتێك کتێب باسی مێژووی دەستەیەكو گەشەکردنیو ڕێکخستنیو..تاد؛ بکات.

*ناوە جوگرافییەکان: کە (وڵاتان، شاران، دەریاو ناوی رووبارەکان، دەریاچەکان) دەگرێتەوە.

*ناوی ئاژەڵو باڵندە.

*ناوی ڕووەكو گوڵو..تاد.

*ناوی نەخۆشییە بەربڵاوەکان.

سەرەبابەت لەم کاتانەدا وەك ناوی دیار بەکاردێن، لیستەی سەرەبابەتەکان هەموو ئەو ناوانەی تیادا نییە، بەڵام نموونەیانی تێدایە تا پێوانەیان لەسەر بکرێت، وەکو:

-الجاحظ، ابن خلدون، الجمعیة العلمیة الملکیة، حلف وارشو، السکر، البنفسج، الزیتون، العراق، البحر المیت، الإیدز، الخظروات، تاد.

بەش بەشکردنی سەرەبابەت

مەبەست لەبەش بەشکردنی سەرەبابەت یان لق لێبوونەوەیان، دانانی بابەتێك، یان لایەنێکی کەمتر بایەخدارە لەدوای بابەتە دەرکەوتووەکە، کە ڕاستەوخۆ بەدوایدا دێت، چونکە ناکرێت بەتەنیا بنووسرێت، یان بکەوێتە بەردەم بابەتەکەوە، جیابوونەوەی لق لە سەرەبابەت لەو کاتانەدایە کە بابەتەکە چارەسەرێك بکات لە ماوەیەکی زەمەنیی دیاریکراودا، یان لە چوارچێوەیەکی جوگرافیی دیاریکراودا، یان لەشێوەیەکی سنووردارداا، یان لە دیدێکی دیاریکراوەوە، ئەگەر بابەتەکە زیاتر لەلقێکی ویست ئەوا بەش بەشبوونەکە بەم جۆرە دەبێت:

سەرەبابەت: بەش بەشبوونی ڕوویی، بەش بەشبوونی جوگرافی یان جێگایی، بەش بەشبوونی زەمەنی، بەش بەشبوونی شێوەیی.

نموونە:

-قائمة ببلیوغرافیة عن الإشتراکیة فی ایطالیا.

-الأشتراکیة ـ ایطالیا ـ ببلیوغرافیا.

ا-بەش بەشکردنی شێوەیی:

لە حاڵەتی ئەو بابەتانەدا بەکاردێت کە چارەسەر لە گۆشەنیگا ، یان دیدی دیاریکراوەوە دەکەن، بەڵام زەحمەتە لەم جۆرەی بەش بەشکردندا دیاریکردن ئەنجام بدرێت، ئەویش بەهۆی جیاوازیی بابەتێك لەگەڵ یەکێکی تردا.

بۆ نموونە:

-قرآن کریم ـ تجوید.

-الحدیث ـ تفسیر.

-لغة عربیة ـ قواعد.

-الشاي ـ تسویق.

- الورق ـ صناعة.
- البترول ـ اقتصادیات.

ب-بەش بەشکردنی جوگرافی:

ئەم بەش بەشبوونە لە حاڵەتی ئەو کتێبانەدایە کە چارەسەرکردنی بابەتەکان لەچوارچێوەی جوگرافیایەکی دیاریکراودان، ئیتر کیشوەر بێت، یان وڵات، یان هەرێمو شارو...تاد.

بیروڕاکان لەسەر چۆنیەتی چارەسەرەکە، بەتایبەت لەسەر مەسەلەی بەش بەشکردنی جوگرافی، بەتایبەت بەش بەشکردنی بابەت بە شوێن، یاخود شوێن بە بابەت، جیاوازن، چونکە هیچ بنەمایەکی جێگیر نییە بۆ پراکتیزەکردنی هەریەك لەو دوو ڕێگایە.

***بەش بەشکردنی بابەت بە شوێن:**

دەکرێ لێرەدا حاڵەتەکان پەیوەندییان بە زانستە تیۆرییەکان (٥٠٠-٥٩٩)و زانستە پراکتیکییەکان (٦٠٠-٦٩٩)و هەندێ لقی ئابووریی (٣٣٠-٣٩٩)و هونەرەجوانەکان، بەتایبەت ئەندازەی تەلارسازیی (٧٢٠-٧٢٩)وە هەبێت، چ بۆ وڵاتێك یان شارێك بێت.. تاد، نموونە:

- الزراعة ـ تونس.
- هندسة معماریة ـ مصر.
- المکتبات ـ البحرین.
- المستشفیات ـ الأردن.

***بەش بەشکردنی شوێن بە بابەت:**

ئەمیان لە بوارەکانی مێژوو وجوگرافیاو زانستە کۆمەڵایەتییەکانو (بەتایبەت سیاسەتو ئایین)دا بەکاردێن، بابەت لەم حاڵەتانەدا لەروانگەی جوگرافییەوە چارەسەر دەکرێن.

بۆ نموونە:

- الأردن ـ جغرافیة.
- بغداد ـ مستشفیات.
- فرنسا ـ فنون جمیلة.
- الهند ـ علاقات خارجیة.
- فلسطین ـ تأریخ.

دەکرێت گوزارشت لە دیاریکردنی جوگرافیی بۆ بابەت بەیەکێك لەم ڕێگایانە بکرێت:

أ-خەسڵەتی دیاری ئەو وڵاتە، یان ئەو نەژادە بەکاردێت، بۆ نموونە:

اللغة العربیة، الأدب الفیتنامی، الأشتراکیة الفرنسیة.

ب-پیتی پەیوەندی (حرف الجر) بۆ بەستنەوەی بابەتو شوێن بەیەکەوە بەکاردێت، وەکو: العرب فی استرالیا.

ج-ئاوەڵکرداری (عند) بەکاردێت، بەتایبەت لەو بابەتانەدا کە پەیوەستن بە گروپی ئایینی، یان ئیتنیکی، یان نەژادی، وەکو: -العلوم عند العرب.

د-هێمای (ـ) دادەنرێت بۆ نیشاندانی بەش بەشبوونی شوێن، بۆ نموونە:

- البنوك ـ الأردن.
- التربیة والتعلیم ـ المملکة العربیة السعودیة.
- العمل و العمال ـ العراق.

ج-بەش بەشکردنی زەمەنی:

ئەم بەش بەشبوونە بۆ ئەو بابەتانەیە کە چارەسەریان لەماوەیەکی زەمەنیی دیاریکراودان، دەشێت سەردەمێك بێت، یان سەدەیەك، چەند ساڵێك، یاخود یەك ساڵ، بەڵام دەبێ ڕەچاوی ئەوە بکرێت کە بەش بەشبوونەکە لە روانگەی مێژوویەکی دیاریکراوەوە بێت، نەك هەروا بە گۆترە، چونکە هەر وڵاتەو هەر دەوڵەتە لە ژیانیدا ماوەی مێژوویی گرنگی تێدایە، باشتر وایە (سەرەبابەت) ڕاستەوخۆ بۆ حاڵەتی سەردەمو شۆڕشو جەنگو هەڵمەتە سەربازییە بەناوبانگەکان بەکاربێن. بۆ نموونە:

- شعر عربی ـ تأریخ ـ القرن العشرون.
- الإجتماع (علم) ـ القرن التاسع عشر.
- الجزائر ـ تأریخ، ١٩٦٤.
- حرب اکتوبر ١٩٧٣.
- المکتبات ـ تأریخ ـ القرن الثامن عشر.
- معرکة الیرموك.
- الفلسفة ـ عصور وسطی.
- ثورة ٢٣ یولیو ١٩٥٥.

د-بەش بەشکردنی شێوەیی:

بۆ ئەوانەیە کە چارەسەری بابەت دەکەن لە قاڵبی شێوەیی دیاریکراودا، وەك ئەوەی کتێبەکە بریتی بێت لە ئینسایکلۆپیدیا، یان فەرهەنگ، یان باس لە فەلسەفەی بابەتو مێژووەکەی بکات.

لە نموونەکانی بەش بەشبوونی شێوەیی: بیبلیۆگرافیا، ژیننامە، پێڕستەکان، کۆمەڵە دانراوەکان، فەرهەنگ، کورتەی ڕێنمایی، کورتکراوەکان، مێژوو، خولاوەکانو ئامارو..تاد.

لیستی سەرەبابەتەکان لە سەرەتاوە یان لە پاشکۆکانیدا لیستێك هەیە بە بەش بەشکردن، یان دابەشبوونی شێوەیی تا لە کاتی پێویستدا بەکاربێن.

نموونە:

- المکتبات ـ أدلة.
- الأقتصاد ـ ببلیوغرافیات.
- علم النفس ـ موسوعات.
- ریاضیات ـ تعلیم و تعلیم.
- جامعة البحرین ـ کتب سنویة.
- الزراعة ـ دوریات.